

Valberget, øverst, minner lite om en stav. Utsikt fra Vågen (KHM, UK), med Kongssteinen i bakgrunnen, på Risberget der krysset Kongssteingata/Erichstrups gate ligger i dag. Bildet nede til venstre viser lagdelingens noen staver er «staver». Havet sto 1,5-2 meter høyere da navnet ble til (Stavanger byarkiv). Nyoppdagedt kart nede til høyre viser navnet Brofjord for Byfjorden, før 1804 (Det Kongelige bibliotek i København).

FRODE IVERSEN (KONTAKT)

Debatten om Stavangers navn lever

KRONIKK: Etter mitt syn har vi nå tre mer eller mindre troverdige «staver» i Stavangers bynavn: «den rette bukten», Valberget og Kongssteinen.

Frode Iversen

Professor, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Min nye teori om staven i navnet Stavanger, at det har sitt opphav i Kongssteinen på Risberget ovenfor Breivotnet, har skapt engasjement. Filologene Klaus J. Myrvoll og Inge Særheim, begge ved UIS, uttrykte skepsis i Aftenbladet 15. november. Så fulgte foresvar for eldre teorier, av Erling S. Kjelland 23. november og Røidar Fraefjord 2. desember. Pål Milsterns pinlige penis-teori 15. november blir ikke kommentert nærmere her.

-anger-navnene

Generelt like -anger-navn dannet før ca. 800 e.Kr. og var ikke knyttet til bruk da vikingene koloniserte Island.

Filologenes kritikk er ikke urimelig. De har to innvendinger: (1) Kongssteinen lå for langt unna Vågen til å være navnegrunnlaget for den, og (2) mange -anger-navn har naturelementer i forledet. Et «kulturelement», som stav og grensestein, passer ikke inn.

Ja, de fleste -anger-navn har et naturelement i forledet, som fjell, eid, torv osv. Men dette er ingen «naturlov». Kappanger er et kulturnavn som viser til kjøp og handel. Mange -anger-navn er dessuten uforklarte.

Filologene påpeker helt riktig at -anger-navn ofte er oppkalt etter noe nær fjorden, eller beskriver forenen. Det mangler systematisk forskning som viser fysisk avstand mellom elementene i -anger-navn. Med professor Inge Særheims frase «over en halv kilometer unna» klinger 550 meter som «vilevis». Sprekinger springer

dette på halvnetet rumsatt. Det er lengden fra Byparken ut Jørenholmen via Klubbgata, Pedersgata er 1000 meter lang. Ja, «navnefødselsavstander» er litt lang. Men ikke urimelig lang. For eksempel har Fjellanger i Lindås trolig navn etter et fjell en km unna.

Hovedpoenget er at Kongssteinen var godt synlig fra Vågen. I et åpent jærsk jordbrukslandskap på 300-tallet vakte den oppsikt. Mye tyder på at gården Helånd da ble skilt fra en eldre og større Eiganes-gård, og steinen ble grensestein. Folk så det de så fra Vågen. En diger stein i horisonten som de visste var en stavstein. Med lav morgensol vintertids rakk skyggen nesten ned til Vågen. Landskap og solens gang er simulert i vår 3D-modell, tilgjengelig på nett.

Ulike teorier

Ingen av forklaringene på staven i Stavanger er opplagt, selv ikke etter 400 års diskusjon. Blendet av gamle tanker om topografi viser filologene overskående liten vilje til mytenkning. Den sentrale stedsnavngrensningen Oluf Rygh skrev i 1898 at stav gjerne ble brukt om berg og fremtøkkende nes og halvøyer, men forutsatte selvsagt en viss tilknytning med en stav. Når et naturelement anføres som opphav til et navn, kreves grundige landskapsanalyser. Særheims egen forklaring om at Skagen var et spesielt rett nes, er eksempel på at fagtradisjon trumfer topografiske realiteter.

Jeg har stor respekt for Knut Helles arbeid. Men selv hans grundige analyse munnet ikke ut i en sikker forklaring. Helle visste ikke at Kongssteinen var en grensestein. Det er ny kunnskap. Likvis er min tolkning av det latinske ordet *scopulus* hos Tormod Torfæus i 1711 som

peilestein i stedet for skjær. Formidler Torfæus lokal tradisjon når han hevder at Stavanger fikk navn etter en peilestein kalt stav? Retsprotokoller i Rogaland bruker fremdeles på 1600-tallet stav om store, spesielle grensesteiner, og skikken er nevnt i lover fra 1200-tallet da slike dukker opp. Helle vurderte aldri dette konket for Kongssteinen. Han kjente tradisjonen med stav-støtter, men fant ingen slike i området.

Hovedproblemet er og blir at Valberget ikke likner en stav. Tetretaget mellom Kirkegaten og Vågen var en ut-slik navnet Uggaten vitner om. Også bykartet fra 1726 har Ulren som navn for den innerste delen. Valberget var langstrakt, med bratte fall og fjellhyller nedenfor Valbergstønen. Helle har rett i at geologien – de skrånende, rette, noe rør-aktige kvartsilagene – med litt fantasi kan minne om staver.

Kjelland legger uforholdsmessig stor vekt på både dem og Prams dramatiserte beskrivelse av det vesle berg. Stølpene var neppe synlige fra Vågen. Helle la liten vekt på dem og mente Skagen/Valberget var det opprinnelige Eiganeset, oppkalt etter en elkeskog, som sikkert skjønte mye.

Fjorden

Fraefjord glemmer innvendingene mot Floknes' teori. Viktigst er at Byfjorden hadde et eldre navn. Det var ikke Stavanger, men derimot Brofjord, etter øya Bru ved innseilingen. Det visste ikke Floknes i 1999. Jeg oppdaget det på et hittil ukjent kart fra 1600-tallet. Det er nok så usannsynlig at Brofjord fortrent et enda eldre fjordnavn, Stavanger. Navnet Byfjorden er derimot en «urbav» og naturlig utvikling fra Brufjorden.

Middelalderens Stavanger lå ikke ved Brofjord, men ved Vågen, som er -angeren i navnet. Anger – beskrevet med norrønt *angul* og tysk *angel* for fisketokk – beskriver små, bøyd bukt, sjeldnere store fjorder.

Etter mitt syn har vi nå tre mer eller mindre troverdige staver: «Den rette bukten», Valberget og Kongssteinen. Jeg heller mot Kongssteinen, men ikke uten tvil.

Middelalderens Stavanger lå ikke ved Brofjord (Byfjorden), men ved Vågen, som er -angeren i navnet.

KRONIKK: Etter mitt syn har vi nå tre mer eller mindre troverdige «staver» i Stavangers bynavn: «den rette bukten», Valberget og Kongssteinen.

Frode Iversen

Min nye teori om staven i navnet Stavanger, at det har sitt opphav i Kongssteinen på Risberget ovenfor Breiavatnet, har skapt engasjement. Filologene Klaus J. Myrvoll og Inge Særheim, begge ved UiS, uttrykte skepsis i Aftenbladet 15. november. Så fulgte forsvar for eldre teorier, av Erling S. Kielland 23. november og Reidar Frafjord 2. desember. På Mitsems pinlige penis-teori 15. november blir ikke kommentert nærmere her.

-anger-navnene

Generelt ble -anger-navn dannet før ca. 800 e.Kr. og var ikke lenger i bruk da vikingene koloniserte Island.

Filologenes kritikk er ikke urimelig. De har to innvendinger: (1) Kongssteinen lå for langt unna Vågen til å være navnegivende for den, og (2) mange -anger-navn har naturelementer i forleddet. Et «kulturelement», som stav og grensestein, passer ikke inn.

Ja, de fleste -anger-navn har et naturelement i forleddet, som fjell, eid, torv osv. Men dette er ingen «naturlov». Kaupanger er et kulturnavn som viser til kjøp og handel. Mange -anger-navn er dessuten uforklarte.

Filologene påpeker helt riktig at -anger-navn ofte er oppkalt etter noe nær fjorden, eller beskriver formen. Det mangler systematisk forskning som viser fysisk avstand mellom elementene i -anger-navn. Med professor Inge Særheims frase «over en halv kilometer unna» klinger 550 meter som «milevis». Sprekinger springer dette på halvannet minutt. Det er lengden fra Byparken ut Jorenholmen via Klubbgata. Pedersgata er 1000 meter lang. Ja, «navnefødselsavstanden» er litt lang. Men ikke urimelig lang. For eksempel har Fjellanger i Lindås trolig navn etter et fjell én km unna.

Hovedpoenget er at Kongssteinen var godt synlig fra Vågen. I et åpent jærsk jordbrukslandskap på 300-tallet vakte den oppsikt. Mye tyder på at gården Hetland da ble skilt fra en eldre og større Eiganes-gård, og steinen ble grensestein. Folk så det de så fra Vågen. En diger stein i horisonten som de visste var en stavstein. Med lav morgensol vintertids rakk skyggen nesten ned til Vågen. Landskap og solens gang er simulert i vår 3D-modell, tilgjengelig på nett.

Ulike teorier

Ingen av forklaringene på staven i Stavanger er opplagte, selv ikke etter 400 års diskusjon. Blendet av gamle tanker om topografi viser filologene overraskende liten vilje til nytenkning. Den sentrale stedsnavngranskeren Oluf Rygh skrev i 1898 at stav gjerne ble brukt om berg og fremstikkende nes og halvøy, men forutsatte selvsagt en viss likhet med en stav. Når et naturelement anføres som opphav til et navn, kreves grundige landskapsanalyser. Særheims egen forklaring om at Skagen var et spesielt rett nes, er eksempel på at fagtradisjon trumfer topografiske realiteter.

Jeg har stor respekt for Knut Helles arbeid. Men selv hans grundige analyse munnet ikke ut i en sikker forklaring. Helle visste ikke at Kongssteinen var en grensestein. Det er ny kunnskap. Likeså er min tolkning av det latinske ordet *scopulus* hos Tormod Torfæus i 1711 som peilestein i stedet for skjær. Formidler Torfæus lokal tradisjon når han hevder at Stavanger fikk navn etter en peilestein kalt stav? Rettsprotokoller i Rogaland bruker fremdeles på 1600-tallet stav om store, spesielle grensesteiner, og skikken er nevnt i lover fra 1200-tallet da slike dukker opp. Helle vurderte aldri dette konkret for Kongssteinen. Han kjente tradisjonen med stav-steiner, men fant ingen slike i området.

Hovedproblemet er og blir at Valberget ikke likner en stav. Terrenget mellom Kirkegaten og Vågen var en ur, slik navnet Urgaten vitner om. Også bykartet fra 1726 har *Uhren* som navn for den innerste delen. Valberget var langstrakt, med brattere fall og fjellhyller nedenfor Valbergstårnet. Helle har rett i at geologien - de skrånende, rette, noe rør-aktige kvartsittlagene - med litt fantasi kan minne om staver.

Kielland legger uforholdsmessig stor vekt på både dem og Prams dramatiserte beskrivelse av det vesle berget. Stripene var neppe synlige fra Vågen. Helle la liten vekt på dem og mente Skagen/Valberget var det opprinnelige Eiganeset, oppkalt etter en eikeskog, som sikkert skjulte mye.

Fjorden

Frafjord glemmer innvendingene mot Flokenes' teori. Viktigst er at Byfjorden hadde et eldre navn. Det var ikke Stavanger, men derimot Brofjord, etter øya Bru ved innseilingen. Det visste ikke Flokenes i 1999. Jeg oppdaget det på et hittil ukjent kart fra 1600-tallet. Det er nokså usannsynlig at Brofjord fortrenget et enda eldre fjordnavn, Stavanger. Navnet Byfjorden er derimot en «urban» og naturlig utvikling fra Brufjorden. Middelalderens Stavanger lå ikke ved Brofjord, men ved Vågen, som er -angeren i navnet. Anger - beslektet med norrønt *öngull* og tysk *angell* for fiskekrok - beskriver små, bøyde bukter, sjeldnere store fjorder.

Etter mitt syn har vi nå tre mer eller mindre troverdige staver: «Den rette bukten», Valberget og Kongssteinen. Jeg heller mot Kongssteinen, men ikke uten tvil.